

УДК 94 : [271.222 (470+571)] (477.52/.54) «1944/1953»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.4.172>

*В'ячеслав Оліцький**

РПЦ У РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1944–1953 РОКАХ

Анотація: У статті розглянуто становище РПЦ періоду пізнього сталінізму на території Північно-Східної України. Проаналізовано особливості формування мережі даної релігійної організації в регіоні у середині 1940-х років та її трансформації у наступне десятиліття. Охарактеризовано релігійну мережу, кількість і склад церковнослужителів і шляхи їх поповнення. Визначено труднощі, з якими стикалися правлячі архієреї у питаннях функціонування церкви та сценарії їх вирішення. Охарактеризовано заходи до яких вдавалися єпископи та священники для збереження кількості віруючих і парафій, підтримки релігійності населення. Зосереджено увагу на мережі монастирів єпархій Північно-Східної України та їх місця у релігійному житті регіону. Подано інформацію про господарську діяльність, майнове та матеріальне становище чернецих обителів.

Ключові слова: релігія, православ'я, Руська православна церква, Український екзархат, священник, монастир, парафія, радянська влада

Релігійне життя, державно-церковні та міжконфесійні відносини в Україні ХХ–ХХІ ст. традиційно належать до сфери актуальних наукових досліджень. Інтерес до даного напрямку ще більше посилюється у зв'язку із російсько-українською війною та позицією РПЦ, яку вона зайняла, реагуючи на події останнього часу. Значна кількість процесів у сучасній Православній церкві, особливо РПЦ та її частини в Україні, беруть свій початок або безпосередньо пов'язані із церковною історією другої половини ХХ ст. У період пізнього сталінізму не лише формуються основи сучасної РПЦ, а фактично вибудовується та схема державно-церковних відносин, яка притаманна даній церкві сьогодні. У цей час відновлюється церковна структура та закладаються традиції релігійного життя, які диктуватимуть умови відродження парафій РПЦ у кінці 1980-х рр. Варто враховувати той факт, що релігійне життя в Україні мало певну регіональну специфіку, що простежується до сьогодення.

Під Північно-Східною Україною у даній статті розуміємо територію сучасних Чернігівської та Сумської областей. Ці адміністративні одиниці характеризуються подібністю церковних процесів воєнного та повоєнного періоду. Це ті регіони, де на початок 1940-х рр. залишалося найменше діючих церков. Зокрема – на Сумщині не функціонував жоден храм. А в період нацистської окупації тут сильні позиції посідали автономісти, які зберігали зв'язок із РПЦ. Відповідно, в середині 1940-х рр. РПЦ з легкістю заповнила вакуум релігійного життя регіону. Наслідки цього простежуються і в сучасній

* Оліцький В'ячеслав Олександрович – кандидат історичних наук, в.о. завідувача кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (Суми, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>; e-mail: olitckyi@gmail.com

міжправославній структурі Північно-Східної України. 30 років, починаючи з 1959 р., Сумська єпархія перебувала у тимчасовому підпорядкуванні чернігівських архієреїв, що додатково свідчить про подібність релігійних процесів у даних єпархіях, а враховуючи географічне розташування – можливість на їх прикладі говорити про Північно-Східну Україну.

Різноманітні аспекти релігійного життя України другої половини ХХ ст. широко представлені сучасною історіографією. П. Бондарчук у першу чергу зосередив увагу на дослідженні релігійної свідомості віруючих¹. Окремо автор звертається до проблеми соціорелігійного життя періоду пізнього сталінізму². У спільній історичній розвідці П. Бондарчук і В. Даниленко проаналізували роль релігії та церкви у повсякденному житті українців³. Монографія Н. Шліхти присвячена історії РПЦ в Україні середини 1940-х – початку 1970-х рр.⁴

Традиційно, широке відображення історії РПЦ другої половини ХХ ст. в СРСР міститься у російській історіографії⁵. Російські дослідники привертають увагу до загальносоюзних процесів, часто акцентуючись на території центральної Росії.

В українській історіографії присутні дослідження регіонального характеру, зокрема у 2021 р. Р. Пуйда захистив докторську дисертацію з історії церковно-релігійних процесів Західної України другої половини 1960-х – першої половини 1980-х років⁶. Ф. Юхно проаналізував закриття православних монастирів на Чернігівщині у період пізнього сталінізму та хрущовської відлиги⁷. Попри значну кількість історичних праць з даної теми, вважаємо, що сучасній вітчизняній історіографії все таки бракує праць, які б висвітлювали проблему на регіональному рівні.

Метою статті є висвітлення умов та особливостей функціонування Руської православної церкви у північно-східних областях України, з'ясування місця даної релігійної структури в релігійному житті регіону.

Говорячи про РПЦ на теренах Північно-Східної України варто зауважити значну різницю в її становищі в регіоні у порівнянні як із Московською патріархією в цілому, так і з

¹ Бондарчук П.М. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940-1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 322 с.

² Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко. У 3-х частинах. Ч. 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 91-148.

³ Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 343-433.

⁴ Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. 468 с.

⁵ Гераськин Ю.В. Русская православная церковь, верующие, власть (конец 1930-х – 1970-е годы XX века). Рязань, 2007. 272 с.; Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. Москва: Республика, 1995. 511 с.; Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах). Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье. Общество любителей церковной истории, 1999. 399 с.

⁶ Пуйда Р.Б. Церковно-релігійні процеси в західних областях Української РСР у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр.: регіональні особливості. Дис... д. іст. н. Львів. 2021. 418 с.

⁷ Юхно Ф.А. Закриття православних монастирів радянською владою в Чернігівській області у 1945-1962 рр. *Сіверщина в історії України*. 2017. Вип. 10. С. 406-410.

окремими регіонами України. Це полягало, насамперед, у тому, що переважна більшість діючих парафій була відроджена у період нацистської окупації, здебільшого стараннями парафіян. Попри це, у регіоні, на відміну від сусідніх областей, так і не вдалося налагодити сильну церковну структуру УАПЦ, абсолютна більшість громад належала АПЦ. Не останнє місце в цьому відіграло те, що сильні позиції автономістів толерувалися німецькою окупаційною адміністрацією⁸. Звичайно, що позиція Московської патріархії відіграла певну роль у церковному житті регіону, зокрема і тому, що офіційне відновлення діяльності РПЦ в СРСР співпадало із звільненням Північного-Сходу України від нацистської окупації. Проте, інкорпорація парафій АПЦ до складу РПЦ вимагала певного часу та зусиль. Так само, із приходом на ці території радянської армії, влада змушена була рахуватися із реаліями церковної структури. Зокрема це проявлялося у кількості діючих парафій. Наприклад, на Сумщині на середину 1944 р. діяло 240 парафій із яких 116 постали у 1941 р. Після 1943 р. в області не зафіксовано відкриття жодної нової церкви. Переважна більшість протягом 1941-1943 рр. належала до АПЦ, окремі парафії перебували в юрисдикції УАПЦ або підгорнівців. На весну 1944 р. можна говорити про закриття окремих церков. Даний процес не був системним, швидше винятковим. На території Сумської області закрито 4 храми, у тому числі Сумський Воскресенський собор, який перебував у користуванні парафії підгорнівців⁹.

Попри формальну можливість не дозволяти функціонування діючих храмів, влада з різних причин не йшла на даний крок, надаючи дозволи на відкриття уже діючих церков. Паралельно відбувалася їх інкорпорація до нової системи державно-церковних відносин і до єдності із РПЦ. Зокрема, утворюються нові єпархії РПЦ на теренах, де таких не існувало й обираються правлячі архієреї. Межі єпархій співпадали із адміністративними межами областей союзних республік. Так, у грудні 1943 р. за пропозицією Патріарха Синод РПЦ утворив Сумську єпархію¹⁰. Для забезпечення діючих єпархій архієреями та приєднання колишніх обновленських парафій практикувалося прийняття до складу РПЦ колишніх обновленських єпископів. Зокрема, через чин покаяння 4 грудня 1943 р. було прийнято в суцшому сані колишнього Сумського єпископа Корнілія (Попова) та призначено на цю ж кафедру. На Чернігівській кафедрі залишався архієпископ АПЦ Симон (Івановський)¹¹. У 1945 р. відбувається зміна обох архієреїв. Чернігівську кафедру очолює єпископ Борис, а Сумську – нововисвячений єпископ Іларіон (Прохоров)¹². У 1947 р. вчергове змінюється чернігівський архієрей, ним стає випускник Кременецької духовної семінарії, колишній насельник Почаївської лаври – висвячений у 1947 р. в єпископський сан Яків (Заїка). Маючи значний досвід чернечого життя, він основну увагу зосереджує на налагодженню

⁸ Смирнов А.І. Між хрестом, свастикою і червоною зіркою: українське православ'я в роки Другої світової війни: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 363; Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Харків: Акта, 2013. С. 540.

⁹ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 12. Спр. 4. Арк. 2-16.

¹⁰ Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Сборник документов / Сост. О.Ю. Васильева, И.И. Кудрявцев, Л.А. Лыкова. Москва: Издательство Крутицкого подворья, 2009. С. 265-266.

¹¹ Акт о воссоединении обновленческого епископа Корнилия (Попова). Журнал Московской патриархии. 1943. № 4. С. 10-11.

¹² Назначения на архиерейские кафедры. Журнал Московской патриархии. 1945. № 10. С. 30-31.

молитовного життя, зокрема дотриманню церковного уставу та регулярних богослужінь. За це мав значний авторитет, у першу чергу серед чернецтва єпархії¹³.

Протягом 1940-х років приймаються нормативно-правові документи, які регулювали правову сторону функціонування церкви. Головною засадою діяльності релігійних громад була їхня реєстрація. 28 листопада 1943 р. прийнято постанову РНК СРСР «Про порядок відкриття церков», яка відображала механізм даної процедури, чітко визначала основні напрямки діяльності. Органи державної влади фіксували відомості про активи релігійних громад, їх виконавчі органи та церковнослужителів. На думку П. Бондарчука та В. Даниленка механізм реєстрації релігійних громад створював значні перепони для зростання їх кількості¹⁴. Проаналізувавши справи парафій Сумської єпархії, відзначимо їх уніфікований характер щодо реєстрації. Попри фактичну діяльність храмів, віруючі змушені були подати заяви про наміри створення парафій, зазначивши членів церковної ради – так званої двадцятки. Окремо реєструвалися церковна рада та ревізійна комісія. На кожного члена церковної ради, як і на духовенство, заводилися реєстраційні картки. Фактично усі діючі парафії отримали відповідні документи у 1945 р.¹⁵ Таким чином, процес державної реєстрації в регіоні тривав близько двох років з моменту виходу постанови.

На квітень 1947 р. на теренах краю діяло 652 храми, 395 у Чернігівській області та 257 у Сумській. Внаслідок закриття та переобладнання храмів у передвоєнний період, близько 20% парафій не мали типових приміщень, використовуючи для відправлення богослужінь молитовні будинки – переобладнані житлові будинки або церковні приміщення, перероблені під радянські установи¹⁶.

У другій половині 1948 р. відбувається погіршення державно-церковних відносин у СРСР. Це призводить до спроб зменшити церковну активність. За період серпень 1948 р. – березень 1953 р. офіційно не було відкрито жодного молитовного будинку. Навпаки, починається відбирання молитовних будинків і переобладнання їх під клуби¹⁷. Ці ж процеси відбуваються й у північно-східних єпархіях України. Першими об'єктами для зняття з реєстрації стали колишні церкви переобладнані радянською владою у 1930-ті рр. Вони так і не були визнані остаточно церковними, вважалися громадськими спорудами, які були зайняті релігійними громадами в період окупації. Парафії намагалися узаконити використання церковних споруд, відібраних у них в передвоєнний час, подаючи відповідні заяви на ім'я уповноваженого у справах РПЦ. Окремі громади за 3 роки написали кілька десятків подібних прохань. Проте майже всі вони у 1948 р. були остаточно відхилені¹⁸. Варто зазначити, що в кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. подібні рішення не завжди означали ліквідацію парафій як таких. Віруючі мали можливість орендувати інше приміщення, використовуючи його як культову споруду¹⁹. Так, у Чернігівській області

¹³ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 140. Арк. 17.

¹⁴ Соціальні трансформації в Україні... С. 346.

¹⁵ Єпархіальне управління Сумської єпархії УПЦ. Спр. 37; Спр. 65; Спр. 205.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 36. Арк. 54-57.

¹⁷ Соціальні трансформації в Україні... С. 346; *Шкаровський М.В.* Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве... С. 342-343.

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 60. Арк. 53-57.

¹⁹ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 214. Арк. 78.

протягом 1949 р. релігійних громад було позбавлено 22 приміщень віднесених до громадських. Вивільнені приміщення використовувалися за призначенням, визначеним після їх попередньої перебудови – під школи та будинки культури. 18 релігійних громад продовжили своє існування в орендованих будівлях, 2 – припинили існування шляхом приєднання до сусідніх діючих парафій²⁰.

Протягом 1947-1950 рр. спостерігається певне скорочення релігійної мережі РПЦ та погіршення умов функціонування діючих храмів. Це, у першу чергу, пов'язано із переміщенням парафій з колишніх громадських приміщень до орендованих селянських садиб. Траплялися випадки, коли парафія купувала приміщення, які розташовувалися на колгоспній землі. У такому випадку колгоспи не відводили віруючим земельні ділянки, що унеможливило їх функціонування²¹. Варто мати на увазі той факт, що у випадку, коли в культовій споруді понад рік не проводилися богослужіння, вона знімалася з реєстрації. На межі 1940-х – 1950-х рр. помітною стає ще одна причина закриття храмів – зменшення прибутків парафій і священників, що не дозволяло забезпечити існування²². З початку 1950-х рр. мережа РПЦ в регіоні стабілізується. Поодинокі випадки закриття храмів не впливають на загальну статистику. Відомості про відкриття нових храмів відсутні²³. На 1953 р. зберігалася тенденція щодо переважання кількості діючих храмів у Чернігівській області. Так, у регіоні діяло 582 релігійні громади: на Чернігівщині – 360, на Сумщині – 222²⁴.

На території Північно-Східної України відчувався брак освіченого, спеціально підготовленого духовенства. Наприклад, на середину 1949 р. в Сумській єпархії діяльність 243 парафій забезпечувало 351 особа духовенства. Серед них: 62 протоіереї, 152 священники, 1 архімандрит, 4 ігумени, 20 ієромонахів, 27 дияконів, 85 псаломщиків. Лише 83 особи із загальної кількості мали духовну освіту, 54 – середню (духовні семінарії), 29 – нижчу (духовні училища). Решта 268 – лише світську освіту, причому 255 – нижчу. У 1950 р. на території двох єпархій несли служіння 612 священників, 48 дияконів і 249 псаломщиків. Крім того, середній вік духовенства із середньою освітою складав близько 65 років, більшість духовенства була віком понад 55 років, що загрожувало у недалекому майбутньому перерости в кадрову кризу. Такий розвиток подій був більш ніж реальним, адже близько 5% діючих парафій не було забезпечено духовенством. Зі зменшенням кількості священників таких парафій більшало б. Крім того у Сумській єпархії, за штат за 1949 р. пішло 36 осіб, а нових ставлеників рукопокладено лише 2²⁵.

Дане питання, у першу чергу, намагалися вирішити правлячі архієреї в межах радянського законодавства та наявних духовних навчальних закладів. На території північно-східних областей України не передбачалося відкриття пастирсько-богословських курсів чи семінарій. При потребі значної кількості духовенства в Україні та паралельно

²⁰ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 166. Арк. 4.

²¹ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 3. Спр. 18. Арк. 18.

²² ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 3. Спр. 37. Арк. 2.

²³ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 140. Арк. 19, 35; Спр. 166. Арк. 4, 56; Спр. 214, Арк. 77, 98; Спр. 236. Арк. 4, 57; ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 3. Спр. 37. Арк. 16-25; Оп. 4. Спр. 6. Арк. 44-45.

²⁴ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 236. Арк. 4; ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 4. Спр. 14. Арк. 151.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 74. Арк. 1; Єпархіальне управління Сумської єпархії УПЦ. Спр. Ставленики. «Разные». Киевский Экзархат. Московская Патриархия. 1949. Арк. 60-66.

підвищення освітнього рівня частини діючих священників, ресурси діючих Київської та Одеської духовних семінарій не задовольняли наявні потреби. Єпархіальні архієреї намагалися знайти вихід із ситуації, пропонуючи свої варіанти вирішення проблеми. Так, наприклад, єпископ Чернігівський і Ніжинський Борис, у серпні 1946 р. клопотав про дозвіл організувати для духовенства єпархії тритижневі пастирські курси. На думку архієрея, їх можна було організувати при Свято-Троїцькому монастирі м. Чернігова. Він планував, що слухачі навчатимуться почергово, групами по 25-30 осіб. Влада не реагувала на подібні пропозиції, зазначаючи, що бажаючі можуть навчатися у діючих закладах духовної освіти²⁶. Можна стверджувати, що дані кроки з боку радянської влади здійснювалися навмисно, адже брак духовенства призводив до того, що у церквах не проводилися богослужіння, що слугувало причиною їх закриття.

Не маючи можливості підвищити освітній рівень священнослужителів і потребуючи парафіяльних священників, церковне керівництво застосовувало три найголовніші методи забезпечення вакантних посад – висвячення псаломщиків або переведення до штату єпархій недіючих священників, чи зарахування духовенства інших єпархій. Так, у першому кварталі 1949 р. в Чернігівській єпархії до штату переведено трьох недіючих священників, рукопокладено трьох псаломщиків, з інших єпархій прийнято чотирьох осіб. Маючи значний досвід практичної діяльності на церковних посадах, можна припустити, що дані священники володіли богослужбовими навичками, проте вони не мали відповідної духовної освіти. Переважна більшість закінчувала церковнопарафіяльні або початкові школи²⁷.

Подібною виглядала ситуація і в Сумській єпархії. Більшість ставлеників були місцевого походження, як рукопокладені у священницький сан, так і дияконський. Подібні висвяти відбувалися за рекомендаціями місцевих священників, які володіли інформацією щодо можливості служіння кандидатів і щодо благочестивого способу їх життя²⁸.

Значними залишалися переміщення духовенства у межах єпархій. Переміщенню священників у межах однієї єпархії слугувало дві головні причини: а) прохання самого духовенства про переведення на заможніші парафії – спроможні фінансово утримувати пастиря; б) тактика правлячого архієрея спрямована на забезпечення часткових богослужінь у храмах до яких не вдавалося знайти священників, з метою збереження їх реєстрації²⁹.

Успішними були прийняття до кліру єпархії духовенства з інших єпархій. Варто зауважити, що подібні кроки були можливими за умови наявності відпускнуї грамоти архієрея з єпархії попередньої служби. У 1951 р. сумський єпископ, використовуючи лише дану тактику, збільшив клір на 16 осіб, що дозволило забезпечити пастирями 11-13 храмів, де до цього не відбувалися богослужіння. Без священника залишилося лише 5 парафій. Такий крок дозволив збільшити кількість духовенства, незважаючи на те, що частина діючих священників померла або пішла за штат³⁰.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 41-43, 48, 54.

²⁷ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 140. Арк. 20.

²⁸ Єпархіальне управління Сумської єпархії УПЦ, Спр. Ставленики. 1945-1948 гг.

²⁹ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 3. Спр. 18. Арк. 20.

³⁰ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 3. Спр. 37. Арк. 9.

Дані кроки дозволяли не лише забезпечувати повноцінне функціонування релігійних громад, але й убезпечити храми від зняття з реєстрації, що означало збереження їх від закриття. Разом з тим, необхідно звернути увагу на те, що такі дії могли покращити становище єпархії, але вони не впливали на загальне положення РПЦ. Крім того, вони не могли бути систематичними, а мали тимчасовий, епізодичний характер. Попри брак духовенства та спроби розширення кліру, архієреї стежили за дотриманням вимог до кандидатів. Даний принцип застосовувався і при переведенні в штат з інших єпархій. Заборонено у служінні особам відмовляти в їх проханнях³¹. Відомі й випадки позбавлення священного сану чи заборони у служінні за різноманітні порушення³².

Починаючи з 1949 р. крім відняття частини храмів відбуваються й інші обмеження богослужбового характеру. Припиняються служби поза храмами, забороняється освячення пасок і води на вулиці, відмінюються усі хресні ходи, крім Великодніх, обмежуються пересування священників населеними пунктами для здійснення богослужінь. Обмежувалися богослужіння вдома на запрошення віруючих, крім сповіді, причастя та маслособорування помираючих. При цьому священник мав стежити за тим, щоб вдома у віруючих не було жодних відвідувачів, зокрема родичів. У реєстраційній картці священнослужителів вказувалася приходи в межах яких дозволялося здійснювати діяльність. Архієреї повинні були повідомляти уповноважених про всі свої візити до парафій³³. В останні роки життя Й. Сталіна державні органи взяли курс поступового повсюдного обмеження впливу церкви, зберігаючи зовні вигляд нормальних відносин. Паралельно, посилювалася антирелігійна пропаганда³⁴.

Правлячі архієреї та духовенство в даних умовах намагалися знайти шляхи збереження функціонування храмів і посилення релігійного впливу. Із посиленням державного тиску змінювалися форми та методи місіонерської діяльності. Відвідування духовенством сіл і хуторів, які не мали діючих храмів, і розширення парафій шляхом приєднання цих населених пунктів. Практикувалося здійснення більшої кількості богослужінь, у тому числі щоденні богослужіння та частіше виголошення проповідей. Проповідницькою діяльністю займалося переважно міське духовенство, яке мало кращу теоретичну підготовку. Маючи заборону на здійснення богослужінь поза межами діючих церков, духовенство вдавалося до відвідування домівок віруючих без відправлення служб, з метою налагодження контакту. Крім того, подекуди священники намагалися зблизитися з колгоспниками через допомогу в польових роботах, вирішенні побутових проблем тощо³⁵. Сприяли збільшенню уваги до церкви з боку віруючих виїзди єпископів на богослужіння за межі єпархіального центру.

У православ'ї важливе місце в духовному та церковному житті відіграють монастирі. Із відродженням релігійного життя відновила діяльність частина чернечих громад. У досліджуваному регіоні відродилося п'ять монастирів. Усі вони відновили свою діяльність у період нацистської окупації краю. На Чернігівщині діяли Свято-Троїцький жіночий

³¹ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 236. Арк. 7.

³² Ibid. Арк. 58.

³³ Гераськин Ю.В. Русская православная церковь, верующие, власть... С. 63.

³⁴ Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве... С. 343-345.

³⁵ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 3. Спр. 37. Арк. 8-9; ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 236. Арк. 9.

монастир (м. Чернігів), Свято-Троїцький густинський жіночий монастир (с. Густиня Прилуцького району), Домницький жіночий монастир (с. Домниця Березнянського району), Вознесенський жіночий монастир (с. Улянівка). На Сумщині відродилася Глинська Різдово-Богородицька пустинь³⁶.

У своєму функціонуванні монастирі, як і раніше керувалися уставами. Із відродженням монастирів відбувалося відродження уставних традицій. Різні обителі використовували різні устава. Цей документ регламентував правила проживання ченців у спільножитних монастирях і містив порядок здійснення богослужінь. Наприклад, у Глинській пустині керувалися уставом, складеним за зразком Афонського. Його особливістю було закріплення старчества. Суть даного положення полягала у тому, що всіх хто приходив до монастиря із бажанням чернечого життя, віддавали в послух старцю (досвідченому монаху). Послушники приходили щоденно до старця на сповідь, радилися із ним в усіх справах³⁷.

Функціонували монастирі за власні кошти, які отримували переважно від пожертв віруючих, монастирського господарства, рукоділля³⁸. Зважаючи на те, що ченці мали незначні площі землі у користуванні, основні прибутки були від пожертв. Норма землі для монастирів визначалася із розрахунку 0,15 га на ченця. Наприклад, Глинська пустинь у 1952 р. мала орної землі лише 5,5 га. Для господарювання володіли двома парами волів, конем, коровою, трьома особинами молодняка великої рогатої худоби. Загальний прибуток монастиря за 1951 р. склав 90 110 руб., з яких від реалізації сільськогосподарської продукції 5 161 руб., а від церковних прибутків і пожертвувань – 84 849 руб.³⁹ Попри це, уповноважений у справах РПЦ Чернігівської області характеризував матеріальне становище усіх монастирів незадовільно, відзначаючи бідність та обмеженість ресурсів. Поденна праця та рукоділля не могли забезпечити наявні потреби, а земельні наділи заледве забезпечували ченців овочами на зиму⁴⁰.

Монастирські богослужіння приваблювали паломників не лише з оточуючих сіл, але й з інших районів та областей. Особливо їх кількість збільшувалася на великі релігійні свята, або на престольні свята монастирів, коли відбувалися особливо урочисті богослужіння⁴¹. Крім того, чоловічі монастирі слугували джерелом поповнення духовенства для парафій, хоча, безумовно не могли повністю забезпечити необхідну кількість. Правлячі єпископи, подеколи направляли до таких монастирів літніх священників, які йшли на спокій і потребували допомоги. Таким чином, монастирі виконували переважно свої головні функції – молитви та соціального служіння⁴². Безумовно, вони сприяли розвитку релігійності населення, служачи місцями паломництва та посиленої молитви.

Починаючи з кінця 1945 р. радянська влада втручається у життя монастирів, переважно відбираючи частину приміщень чи земель. Із 1949 р. відбуваються спроби

³⁶ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 115-116; 201-218.

³⁷ Соціальні трансформації в Україні... С. 575-576.

³⁸ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 124.

³⁹ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 4. Спр. 6. Арк. 23-24.

⁴⁰ ДАЧО. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 166. Арк. 115-121.

⁴¹ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 3. Спр. 37. Арк. 29-33.

⁴² ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 4. Спр. 6. Арк. 22.

закриття окремих обителів⁴³. Незважаючи на складні матеріальні умови й обмеження з боку влади, монастирі продовжували функціонувати, виконуючи свою головну місію. Разом з тим, формувалися передумови для їх майбутнього закриття.

Отже, РПЦ у регіоні займала домінуюче становище, починаючи з 1944 р. парафії інших православних структур були включені до складу цієї релігійної організації. У період окупації переважна більшість громад належала до АПЦ. Межі єпархій РПЦ співпадали з адміністративними межами областей УРСР. За кількістю парафій єпархії Північно-Східної України можна віднести до середніх. Попри налагодження державно-церковних відносин церква відчувала певні труднощі, зокрема викликані низьким рівнем духовної освіти духовенства, а з часом і брак самих церковнослужителів. Керуючі архієреї намагалися самостійно шукати шляхи виходу із даної ситуації. У кінці 1940-х рр. зменшується кількість діючих храмів. Релігійна мережа стабілізується на початку 1950-х рр. Значну роль у релігійному житті відігравали монастирі, зокрема тих регіонів, де вони розташовувалися. Незважаючи на посилення антирелігійної пропаганди та скорочення релігійної мережі, зберігалася значна релігійність населення.

Viacheslav Olitskyi

ROC in the Religious Life of North-Eastern Ukraine in 1944-1953

Abstract: The article considers the position of the ROC in the period of late stalinism on the territory of North-eastern Ukraine. The formation peculiarities of the network of this religious organization in the region in the mid-1940s and its transformation in the following decade are analysed. The religious network, the number and composition of church officials and the ways of their replenishment are characterized. The first to close were the churches that resumed their activities in the premises converted in the 1930s to soviet cultural and educational institutions. It was established that a noticeable reduction in the number of functioning churches refers to the period 1947-1950. The difficulties faced by the ruling hierarchs in matters of church functioning and solution scenarios were determined. It was determined that one of the main obstacles to the development of church life in the territory of the region was the lack of highly educated clergy and the closing of churches. It was ascertained what measures to raise the educational level of the clergy proposed by the bishops of the dioceses. A significant movement of priests within the dioceses borders was noted and its reasons were established.

Starting from 1949, there have been measures taken by the authorities aimed at limiting religious services, designed to reduce the number of believers, the religiosity of the population and the number of working churches. The measures taken by bishops and priests to preserve the number of believers and support religiosity are described. Attention is focused on the network of monasteries dioceses of North-eastern Ukraine and their place in the religious life of the region. Information on economic activity, property and material situation of monastic monasteries is provided. The attempts of the authorities, starting from 1945, to

⁴³ Юхно Ф.А. Закриття православних монастирів радянською владою... С. 407.

interfere in the functioning of monastic communities in order to limit their activities, were noted.

Keywords: religion, Orthodoxy, Russian Orthodox Church, Ukrainian Exarchate, priest, monastery, parish, Soviet Power